

ВЕСЦІ

НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

СЕРЫЯ ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК 2008 № 3

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК 2008 № 3

ЗАСНАВАЛЬНИК – НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

Часопіс выдаецца са студзеня 1956 г.

Выходзіць чатыры разы ў год

ЗМЕСТ

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

- Агіевіч У. У.** Стан сучаснага скарызназнаўства і актуальныя праблемы засваення спадчыны асветніка... 4
Стром А. В. Канстытуцыйнае рэгуляванне ў сярэдзіне 1990-х – дэтэрмінанта палітычнай трансфармацыі Беларусі... 15

ПРАВА

- Воўк А. А.** Суадносіны калектыўных дагавораў (пагадненняў) і лакальных нарматыўных прававых актаў... 20
Сакалова К. А. Права аўтара і сетка Інтэрнэт: права на давадзенне твора да ўсеагульнага ведама... 26

ЭКАНОМІКА

- Вярцінская Т. С.** Механізм кіравання знешнеэканамічнымі сувязямі на субнацыянальным узроўні ў Рэспубліцы Беларусь... 33
Калатухін У. А. Фарміраванне рынку навукова-тэхнічнай прадукцыі... 44
Сіняўская В. А., Жалезка Б. А. Ацэнка інвестыцыйнай прывабнасці акцый... 49

ГІСТОРЫЯ

- Тугай У. В., Грыгор'еў У. У.** Славяне і іх продкі ў літаратурных крыніцах і гістарычнай навуцы... 55
Новік Н. Я. Сацыяльны і нацыянальны склад навучэнцаў прафесійных навучальных устаноў Беларусі другой паловы XIX–пачатку XX ст... 60

Ціманавя А. У. Беларуская вёска летам 1944–вясной 1945 г. (на прыкладзе Мінскай вобласці).	67
Вабішчэвіч А. М. Польскія грамадскія арганізацыі на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1920–1930-я гг.	72
МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР	
Іваноўская Д. А. Манументальны жывапіс у культурным асяроддзі Беларусі (1960–1990-я гг.).	79
Рабушкіна І. А. Сучасны еўрапейскі джаз (структура і класіфікацыя).	88
ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА	
Навумовіч У. А. Эвалюцыя беларускай аповесці XX стагоддзя.	95
Гніламёдава В. У. Чалавек і прырода ў беларускім і амерыканскім рамантызме XIX ст.	105
МОВАЗНАЎСТВА	
Чайка Н. У. Тэмпаральная спецыфікацыя ў эліптычных канструкцыях.	115
Федзечкіна М. С. Псіхалінгвістычныя аспекты структуры слоў-зліткаў.	120

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ІЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ 2008 № 3

Серия гуманитарных наук

на русском и белорусском языках

Тэхнічны рэдактар Т. В. Лецьен

Камп'ютэрная вёрстка Л. В. Харытонава

Здадзена ў набор 25.05.2008 г. Падпісана ў друк 12.07.2008 г. Выхад у свет 27.07.2008 г. Фармат 60 × 84¹/₈. Папера афсетная. Ум. друк. арк. 14,88. Ум. фарб.-адб. 15,58. Ул.-выд. арк. 16,4. Тыраж 150 экз. Заказ 272.

Кошт нумару: індывідуальная падпіска – 15 000 руб.; ведамасная падпіска – 38 000 руб.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецкі дом «Беларуская навука». ЛІ № 02330/0131569 ад 11.05.2005 г. 220141. Мінск, вул. Ф. Скарыны, 40. Пасведчанне 460.

Надрукавана ў РУП «Выдавецкі дом «Беларуская навука».

© Выдавецкі дом «Беларуская навука»
Весці НАН Беларусі, серыя гуманітарных навук, 2008

PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

HUMANITARIAN SERIES 2008 N 3

FOUNDER IS THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

The Journal has been published since January 1956

Issued four times a year

CONTENTS

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

- Agievich V. V.** The situation in the contemporary skorynology and other problems of the enlightener's heritage adoption 4
- Strom A. V.** Constitutional regulation in the middle of the 1990th as a determinant of the political transformation of Belarus 15

LAW

- Volk E. A.** Collective agreements (covenants) and local normative legal acts relation 20
- Sokolova K. A.** Author's rights and Internet: the right to spread works to the public knowledge 26

ECONOMICS

- Vyartinskaya T. S.** Mechanism of the external economic relations management on the subnational level in the Republic of Belarus 33
- Kalatukhin U. A.** Forming of the scientific and technical production market 44
- Siniavskaya O. A., Zhelezov B. A.** Estimation of the investment shares attractiveness 49

HISTORY

- Tugai U. V., Grigoryev U. B.** The Slavs and their ancestry in the literary tradition and historical science 55
- Novik N. E.** Social and national structure of students of vocational educational institutions of Belarus in the second part of XIX – beginning of XX centuries 60
- Timonova A. V.** Belarusian countryside in summer of 1944 – spring of 1945 (by the materials of the Minsk region) 67
- Vabishchevich A. M.** Polish public organizations on the territory of western Belarus in 1920–1930s 72

ARTS, ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE

- Ivanovskaya D. A.** The monumental painting in the cultural sphere of Belarus (1960–1990) 79
- Rabushkina I. A.** The modern European jazz (structure and classification) 88

LITERATURE STUDIES

- Naumovich V. A.** Evolution of the Belarusian genre of stories in the XX century 95
- Gnilamyodava V. U.** Man and nature in the Belarusian and American romanticism in the XIX century 105

LINGUISTICS

- Chaika N. V.** The temporal specification in the elliptic constructions 115
- Fedechkina M. S.** Psycholinguistic aspects of blend structures 120

МОВАЗНАЎСТВА

УДК 808.26-56

Н. У. ЧАЙКА

ТЭМПАРАЛЬНАЯ СПЕЦЫФІКАЦЫЯ Ў ЭЛІПТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЯХ

*Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»**(Паступіў у рэдакцыю 09.10.2007)*

Пытанне пра тэмпаральную спецыфікацыю эліптычных канструкцый з'яўляецца актуальным і цікавым. Актуальнасць падобнага даследавання абумоўлена некалькімі прычынамі. Па-першае, неабходна вызначыць, якімі сродкамі фарміруецца значэнне часу ў канструкцыях з пропускам дзеяслова. Па-другое, трэба прааналізаваць, на якіх узроўнях арганізацыі сінтаксічных адзінак адбываецца тэмпаральная спецыфікацыя.

Да пытання пра выражэнне граматычных значэнняў у эліптычных канструкцыях звярталіся некаторыя даследчыкі [1; 3; 4]. Аднак на сённяшні дзень у мовазнаўстве не сфарміраваўся адзіны падыход да названай праблемы. Некаторыя даследчыкі [2; 4] прытрымліваюцца думкі, што значэнне часу ў эліптычных сказах фарміруецца сродкамі бліжэйшай перыферыі функцыянальна-семантычнага поля тэмпаральнасці. Да бліжэйшай перыферыі Н. М. Паўлава адносіць «сірканстанты з тэмпаральным значэннем» [4, с. 32]. На думку даследчыцы, граматычныя значэнні пры адсутнасці дзеяслова могуць маркіравацца толькі ўнутрысінтагматычнымі сродкамі [4]. Іншае меркаванне выказвае Л. І. Бурак. Даследчык лічыць, што «значэнне часу ў эліптычных сказах можа фарміравацца і за кошт далучэнняў – парцэляваных канструкцый» [2, с. 81]. Ік бачна, выказваюцца абсалютна розныя меркаванні не толькі адносна сінтаксічных адзінак – спецыфікатараў тэмпаральнасці, але і адносна ўзроўняў фарміравання названай значэння.

Неадназначнасць трактоўкі названай праблемы патрабуе яе дасканалага вывучэння. Аб'ектам нашага даследавання з'яўляюцца канструкцыі з эліпсісам дзеяслова і сродкі фарміравання часу ў іх. Даследаванне праводзілася на матэрыяле з твораў мастацкай літаратуры. Пры даследаванні спецыфікацыі эліптычных канструкцый намі выкарыстоўваўся апісальны метада даследавання, прымяняліся таксама элементы кампанентнага аналізу пры вызначэнні ролі семантычных кампанентаў ва ўтварэнні значэнняў часу.

Адсутнасць дзеяслова ў эліптычных сказах не дае магчымасць выражаць часавыя значэнні тыповымі сродкамі, і таму для гэтага выкарыстоўваюцца тэмпаральныя спецыфікатары. Яны ў спалучэнні з семантычнай прапазіцыяй і выражаюць значэнні часу ў эліптычных канструкцыях.

Тэмпаральныя спецыфікатары ў эліптычных сказах выражаюцца рознымі сродкамі. Найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца **ўнутрысінтагматычныя спецыфікатары тэмпаральнасці**, да якіх адносяцца *сірканстанты часу(акалічнасці часу)*: яны і ўказваюць на значэнне часу нулявога дзеяслова. Адметнасцю такой формы выражэння з'яўляецца маркіраванасць значэння *цяперашняга часу* семантыкай сірканстанта: *Васіль саскочыў з ганка і на момант стаў, думаючы, дзе ісці: вуліцай ці гумнамі. У іншыя дні хадзіў паўз гумны, сёння прыпазініўся, пакуль завёў каня на ўзболатак, – можна ісці і вуліцаю. І на вуліцы **цяпер** – нікога (І.Мележ)*. Спецыфікатар значэння часу **цяпер** указвае на супадзенне моманту гутаркі

і дзеяння. Неабходна адзначыць, што для фарміравання значэння часу вельмі часта выступаюць розныя сірканстанты: **сёння** – *Ты што – і сёння на рабоце? Адгулу нават не прасіў?* – *Грэх пры такой гуляць пагодзе: Хоць да паўдня – а пакасіў* (Н. Гілевіч); **цяпер**: *Праз тыдзень каб тут былі! А цяпер – на хатах* (А. Макаёнак); *Сапсаваў дзяўчыне жыццё, а цяпер – соль на рану* (А. Дзялендзік) і інш. Яны выкарыстоўваюцца як унутрысінтагматычныя сродкі спецыфікацыі цяперашняга часу.

Таксама вельмі часта для спецыфікацыі значэнняў часу выкарыстоўваюцца **суперсінтаксічныя сродкі**. Значэнне часу задаецца першай, поўнай, канструкцыяй. Астатнія сказы, у тым ліку і эліптычныя, прымаюць часавы фон стрыжнёвага сказа: – *Ну, як жывецца? Як работа? – Жывём... Працуем і жывём!* – *Сказала неяк бестурботна. – А вы – надоўга ў родны дом?* (Н. Гілевіч); *Як з хваробы я ачнуўся, дзе ляжаць...* *Адкажны год. У Маскву мяне на курсы камандзіраў – і на фронт* (П. Броўка); *Завязла яго ў Мінск. Аперацыю яму зрабілі. А назаўтра – вайна* (А. Макаёнак).

Значэнне будучага часу ў эліптычных сказах можа спецыфіцыравацца некалькімі сірканстантамі, размешчанымі адзін за адным. У канструкцыі *Яшчэ навінаю сумненне і нечаканасцю азы: пасля завеі – пацяпленне, пасля адлігі – маразы* (А. Разанаў) значэнне будучага часу выражаецца дзякуючы сірканстантам **пасля завеі** і **пасля адлігі**, якія могуць спалучацца толькі з дзеясловамі будучага часу. Такім чынам, названыя скалінасці з’яўляюцца спецыфікатарамі форм будучага часу ў эліптычных сказах.

Спецыфікатарам значэння будучага часу ў эліптычным сказе выступаюць і функцыянальныя аналагі злучнікаў у спалучэнні з часціцамі: **Вось яшчэ некалькі дзён – і мы ў Царыцыне, потым наварот на Поўнач, пару тыдняў, ад сілы месца, і мы за Масквой, і Расія ля нашых ног** (А. Макаёнак). Часавыя адносіны фарміруюцца паслядоўным ужываннем сірканстантаў часу **потым, пару тыдняў, ад сілы месца**.

Агульны часавы план можа фарміравацца і паміж аднароднымі выказнікамі, адзін з якіх эліпсаваны: *Вось пераначуем, а заўтра ранічкаў усіх параненых – у тыл* (В. Быкаў). Значэнне будучага часу прапушчанага дзеяслова з’яўляецца аналагічным значэнню часу матэрыяльна выражанага аднароднага выказніка, што з’яўляецца агульным тэмпаральным планам паведамлення. У фарміраванні такіх адносін можа ўдзельнічаць і злучнік *і (ды)*, які паказвае, што дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам, адбываецца пасля асноўнага: *Кончу вайну – і да вас, у Антоніва...* (А. Дударэў); *А ён дэмабілізаваўся – і ў Полацк* (А. Макаёнак); *Скончым школу – і за працу, не прыпусцім нават дня* (П. Броўка); *А то вазьму вось гэтыя два экземпляры, яго і мой, – ды ў райком* (А. Макаёнак); *Набірай каменняў найбольш і – за мной* (І. Козел); *Надакучыла ўжо вандроўца. Два-тры дні пастаім – і зноў на новае месца. Горш цыган* (А. Макаёнак); *Дума перацячэ ў прасцяг – і... цяжар гадоў – з плячэй* (Т. Бондар). Прычым часавы план матэрыяльна выражанага і эліпсаванага дзеяслова можа быць розным. Суадносіны паміж імі наступныя: *прошлы* → *∅* (*прошлы*), *прошлы* → *∅* (*цяперашні*), *прошлы* → *∅* (*будучы*); *цяперашні* → *∅* (*цяперашні*), *цяперашні* → *∅* (*будучы*); *будучы* → *∅* (*будучы*). У прыведзеных прыкладах апушчаны дзеяслоў можа адносіцца толькі да будучага часу.

Сінтаксічны паралелізм у эліптычных канструкцыях з’яўляецца найбольш спрыяльным для рэалізацыі суадносін паміж эліпсаваным і матэрыяльна выражаным дзеясловам *прошлы – ∅* (*прошлы*) час. Названая схема можа рэалізавацца ў канструкцыі з аднароднымі членамі, адзін з якіх эліпсаваны: *Як толькі пачынала вечарэць, разбіралі інструмент і – на станцыю* (В. Быкаў); *Цяпер зусім інакшы час, Другімі сталі й мы. Бывала, прыйдзеш на кірмаш ды з гора – да карчмы* (П. Броўка). Агульны часавы план паведамлення з’яўляецца спецыфікатарам тэмпаральнасці ў прыведзеных сказах. Паслядоўнасць падзей, перадаваемая аднароднымі членамі сказа, таксама фарміруе часавы план паведамлення, які ахоплівае і эліптычны дзеяслоў: *І тады Ваня Шчарбак падхапіў свой аўтамат, узяў яшчэ ў Кіклідзе супрацьтанкавую гранату, скінуў шынель і – у трубу пад насыпам* (В. Быкаў); *Узрушана выталіўшы гэта, Запалымнела, як агонь, І – за парог. – Чакай, Альжбета! – Гукнуў Вячорка наўздагон* (Н. Гілевіч); *Старую ў час блакады ў лесе Схапілі злыдні – і на здзек* (Н. Гілевіч).

Тэмпаральным спецыфікатарам у канструкцыях з эліпісам дзеяслова можа быць і даданая часавая частка, якая ўказвае на парадак ажыццяўлення падзей. Яна звычайна займае пазіцыю перад эліпсаваным дзеясловам і канкрэтызуе не толькі яго семантыку, але і граматычнае значэнне часу: *Ну, хлопцы ўсё выглядзелі, разведалі і, як сцямнелася, гародамі – на дарогу* (В. Быкаў).

Тэмпаральным спецыфікатарам у канструкцыях з эліпісам дзеяслова можа быць і дзеяслоў *бывала*, які ўказвае на значэнне даўномінулага часу. У канструкцыі *Бывала, у выхадны дзень збярэмся мы, і – на Дняпро... і давай песні. А то пасядзем на лодкі і – уніз па цячэнні* (А. Макаёнак) матэрыяльна выражаныя дзеясловы ўжыты ў форме будучага часу, аднак дзеяслоў *бывала* ўказвае на кантэкстуальнае значэнне даўномінулага часу.

Сустрэкаюцца выпадкі, калі ў канструкцыях з аднароднымі членамі матэрыяльна выражаецца толькі адзін аднародны член, а астатнія эліпсуюцца. У такім выпадку тэмпаральным спецыфікатарам для апушчаных дзеясловаў з'яўляецца адзіны матэрыяльна выражаны дзеяслоў у спалучэнні са злучнікамі, што ўказваюць на паслядоўнасць падзей: *Тамара Паўлаўна прыехала ў райадрзел, начальніка за рукаў і ў Вярхоўны Савет. А там яму строгі наказ – прапісаць* (А. Макаёнак).

Схема тэмпаральнасці *прошлы – Ø (прошлы) час* можа рэалізавацца і ў *складаных сказах*, у якіх адна з частак эліптычная. У такім выпадку спецыфікатарам з'яўляецца матэрыяльна выражаны дзеяслоў першай часткі ў спалучэнні са злучнікам, што ўказвае на паслядоўнасць падзей: *Але во выраслі дзеці, толькі б уздыхнуць з палёгкай, ды тут – вайна* (В. Быкаў); *Знікла ўсё ранейшае, толькі – успаміны* (П. Броўка).

Значэнне прошлага часу можа фарміравацца і ў *складаных* связе, дзе эліпсуюцца дзеясловы як у першай, так і ў другой частцы. У такім выпадку спецыфікатарам з'яўляюцца часавыя адносіны паміж часткамі складаназалежнага сказа, што ўказваюць на паслядоўнасць падзей і агульны часавы план паведамлення: *А як немы на парог, я – на канату і давай галасіць-прыгаворваць, усё больш пра тыф* (М. Мядзкоўскі). Відавочна, што паралелізм структур у сінтаксічных канструкцыях можа фарміраваць тэмпаральную спецыфікацыю ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова як простых, так і складаных паводле структуры.

Сінтаксічны паралелізм з'яўляецца адным з сродкаў для спецыфікацыі значэнняў *цяперашняга часу* ў канструкцыях з эліпісам дзеяслова. Паралелізм, які рэалізуецца ў аднародных членах, адзін з якіх апушчаны, прадстаўлены вялікай колькасцю канструкцый у мове мастацкай літаратуры. Паколькі дзеясловы *цяперашняга часу* не маюць граматычных сродкаў выражэння, то час эліпсаванага дзеяслова можна вызначыць толькі па форме матэрыяльна выражанага аднароднага выказніка або па форме выказніка ў аднатыпнай эліптычнаму сказу частцы. Паралелізм аднародных членаў дазваляе паказаць часавы план дзеяння, названага эліпсаваным дзеясловам. У канструкцыі *Вечар. Сонца на заходзе. Гоніць Федзя статак свой. Другія яе да аборы і адразу – да сяброў* (П. Броўка) эліпсаваны дзеяслоў мае форму *цяперашняга часу*.

Значэнне *цяперашняга часу* ў сказах з эліпісам дзеяслова можа спецыфіравацца іншымі сродкамі – пры дапамозе паралелізму структур як у складзе складанага сказа: *З бальніцы ўсе ад'язджаюць дамоў, а Лена – на працу ў суседні калгас* (П. Броўка); *Злятае бэз духмяны ў сны, а і ў дні апошнія – сняжынкі* (Р. Баравікова), так і ў структуры складанага сінтаксічнага цэлага: *Дык колькі яны працуюць. У зямлі – з раніцы да вечара. Як чэрві. Вунь цяпліцы, парнікі... Нутры ў разводзяць – і на базар* (А. Дзялендзік).

Аналагічна можа фарміравацца і значэнне *будучага часу*. У сказах *Вось пераначуем, а заўтра ранічкай усіх параненых – у тыл* (В. Быкаў); *А ты, – кінуў Яўхім Ганне, – даграбі да стога ды – дадому* (І. Мележ); *Якая розніца, куляй ці зубамі? Вайна вось-вось скончыцца, а на гімнасцёрцы – адны гузікі. Хоць бы нашыўку якую* (А. Дударэў) назіраецца паслядоўнасць падзей, выражаная экспліцытным і эліпсаваным дзеясловам.

Спецыфікатарамі значэнняў часу могуць быць і іншыя сродкі. Спецыфікатарамі значэння *цяперашняга часу* могуць быць *унутрысінтагматычныя сродкі* – дэтэрмінаваныя акалічнасці месца ў быццёвых сказах. Яны ўказваюць на тое, што аб'ект знаходзіцца на гэ-

тым месцы пастаянна, нязменна: *За гародамі гэтай вёскі – шырокі, нізкі луг* (Янка Брыль); *За лугам – вялікія ўзгоркі...* (Янка Брыль). Безадносна да кантэксту такія сказы заўсёды маюць значэнне цяперашняга часу. Значэнне будучага ці прошлага часу ў гэтых канструкцыях прадугледжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова *быць* у форме будучага або прошлага часу.

Напрыклад:

За лугам была вёска

За лугам – вёска

За лугам будзе вёска

Таксама значэнне будучага ці прошлага часу ў быццёвых сказах можа быць выражана кантэкстуальна няпоўнай канструкцыяй. Напрыклад, дзеяслоў прошлага ці будучага часу называўся ў папярэднім сказе, а ў наступным можа быць апушчаны: *За лесам было поле. За полем – сады* (І. Мележ); *За ракой будзе горад. У горадзе – школы* (Я. Сіпакоў). Калі ж значэнне часу ў эліптычным сказе з быццёвай семантыкай выражаецца ўнутрысінтагматычна, то гэта заўсёды значэнне цяперашняга часу.

Спецыфікатарам значэння цяперашняга часу можа быць і *агульны часавы план складанага сказа*. У канструкцыі *Правядзіце здзіўленым поглядам: снежавік з жалейкай – ля варот* (Р. Баравікова) форма загаднага ладу першай часткі ўказвае на пастаяннае і працяглае дзеянне, выражанае эліпсаваным дзеясловам, што мае значэнне цяперашняга часу. Канструкцыя *Ці не Стафан, каб не змыліцца, прыйшоў з памінам на пагосці? Вясёлка ўздрыгнуў: на сцяжынцы – Стары з кійком. Валента Дрозд!* (Н. Гілевіч) мае значэнне цяперашняга часу пры форме прошлага.

Значэнне цяперашняга часу эліпсаванага дзеяслова можа фарміравацца пры дапамозе *экспліцытна выражаных аднародных членаў*: *Значыцца, я – да камандзіравай зямлянкі і ўжо на прыступках чую: размова сур'ёзная* (В. Быкаў).

Значэнне цяперашняга часу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа фарміравацца і на *суперсінтаксічным узроўні*. Першы сказ задае значэнне часу ўсім наступным эліпсаваным сказам. Пры гэтым акалічнасці часу *спачатку, адтуль* указваюць на паслядоўнасць падзей у эліптычных канструкцыях: *Спачатку ў салдаты, а адтуль – у горад* (А. Макаёнак).

Сустракаюцца выпадкі, калі вершаванага стыфа ўключае толькі эліптычныя сказы. У такім выпадку тэмпаральны фон стварае любы спецыфікатар у першай эліптычнай канструкцыі. Значэнне часу ў астатніх канструкцыях фарміруецца на аснове часовага фону першага сказа пры дапамозе сінтаксічнага паралелізму: *А думы ў горы Зноў і зноў. І раптам – гул І трэск сукоў. Машина немцаў, А ні ёй – хлапцы, І кожны, як герой* (П. Броўка). Суперсінтаксічны ўзровень фарміравання тэмпаральнасці можа падразумяваць наяўнасць дзеяслова ў форме цяперашняга часу ў папярэднім сказе. У наступных сказах дзеянне, названае эліпсаваным дзеясловам, успрымаецца ў значэнні цяперашняга часу: *Здалося, толькі задрамаў, як чую – бяда. У расчліных дзвяхрах – дзед: «Божухна, немцы!» У лазні цёмна, але акенца ўжо святлее... Рэвалюцыя* (Р. Быкаў).

Значэнне будучага часу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова мае свае тэмпаральныя спецыфікатары. Гэта могуць быць акалічнасці часу. Яны ўказваюць на паслядоўнасць працякання дзеянняў, а сінтаксічны паралелізм канкрэтызуе значэнне эліпсаванага дзеяслова: *Зараз памераем ціск. А потым укольчык* (А. Макаёнак). Аналагічная з'ява назіраецца і ў наступнай канструкцыі. Тут значэнне будучага часу канкрэтызуецца ў межах адной сінтаксічнай адзінкі: *Ты набудзь, а я – на хвілінку* (В. Быкаў).

Спецыфікатарам значэння будучага часу можа быць акалічнасць, якая ўказвае на тое, што дзеянне будзе адбывацца ў будучым: *От зараз праверым! От зараз – у міліцыю* (І. Мележ). У канструкцыі *А калі – у сваты? – запытай Яўхім тым жа патрабавальным тонам* (І. Мележ) значэнне будучага часу фарміруецца ўнутрысінтагматычна пры дапамозе акалічнасці часу.

Значэнне будучага часу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа фарміравацца і пры дапамозе службовых часцін мовы, у прыватнасці часціц: *Лети, калі мы ўсёй сямейкай ды ў круізі вакол Еўропы* (М. Матукоўскі).

Суперсінтаксічны ўзровень таксама спрыяе ўспрыманню дзеяння ў пэўным часе. Пры гэтым усе сказы могуць быць эліптычнымі. І дастаткова ўжыванне адной толькі акалічнасці часу, каб уся астатняя інфармацыя ўспрымалася ў плане будучага часу: *Што наперадзе з гадамі? Лёс. Жыццё. А можа – бой? – ходзіць ён паміж кустамі, разважаючы з сабой* (П. Броўка); *А што пасля. За ім. Уваскрашэнне? Змрок нябыту? Усё ўжо начыста забыта* (Т. Бондар).

Значэнне **прошлага часу** ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова таксама можа фарміравацца рознымі сродкамі. Гэта можа быць унутрысінтагматычны паралелізм аднародных членаў: *Надакучыла ўжо вандраваць. Два-тры дні пастаім – і зноў на новае месца. Горшцыган* (А. Макаёнак).

Значэнне **прошлага часу** ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа фарміравацца і ў межах складанага сказа. Матэрыяльна выражаны дзеяслоў фарміруе часавы план усёй канструкцыі: *Яно – то, пастараўшыся, можна было б перабрацца, але нялішне квапіў на гэта Кузьма: пасля Чырвонай Арміі – паны; так і чакаў ён усё перамены* (К. Чорны).

Таксама вельмі часта для спецыфікацыі значэнняў часу выкарыстоўваецца суперсінтаксічныя сродкі. Значэнне часу задаецца першай, поўнай, канструкцыяй. Астатнія сказы, у тым ліку і эліптычныя, прымаюць часавы фон стрыжнявага сказа: – *Ну, як жывецца? Як работа? – Жывём... Працуем і жывём! – Сказала неяк бестурботна. – А вы – надоўга ў родны дом?* (Н. Гілевіч); *Як з хваробы я ачнуўся, дзе ляжаць... Аказнае гоо. У Маскву мяне на курсы камандзіраў – і на фронт* (П. Броўка); *Завязла яго ў Мі. ск. Аперацыю яму зрабілі. А назаўтра – вайна* (А. Макаёнак).

Такім чынам, спецыфікацыя тэмпаральнасці ў эліптычных канструкцыях адбываецца на розных узроўнях адпаведнымі сродкамі. Унутрысінтагматычны ўзровень уключае сірканстанты часу, функцыянальныя аналагі злучнікаў у спалучэнні з часціцамі, а таксама сінтаксічны паралелізм. Суперсінтаксічны ўзровень уключае такія сродкі спецыфікацыі, як парцэляваныя канструкцыі і прэдыкатыўныя адзінкі. Эліптычныя канструкцыі могуць таксама выступаць у якасці спецыфікатара пры ўмове, што значэнне часу ў іх прадстаўлена выразна.

Літаратура

1. Адмони, В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони // Основы теории грамматики. – Л.: Наука, 1964. – 238 с.
2. Бурак, Л. І. Асобныя сродкі эліптычнага тэксту / Л. І. Бурак // Культура мовы журналіста: Зб. навук. арт. / Бел. дзярж. ун-т; пад рэд. А. І. Нарэвіча, М. Я. Цікоцкага. – Мінск, 1992. – Вып. 6. – С. 79–85.
3. Колосова, Т. А. Русские сложные предложения ассиметричной структуры / Т. А. Колосова // Русские сложные предложения ассиметричной структуры. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – 164 с.
4. Павлова, Н. М. Прагматика художественного текста и коммуникативно-экспрессивные возможности языковых единиц / Н. М. Павлова // Проблемы экспрессивной стилистики: Сб. ст. / Рост. гос. ун-т; отв. ред. Т. Г. Хазагеров. – Ростов н/А, 1992. – Вып. 2. – С. 109–114.
5. Панина, Н. А. Имплитность языкового выражения и её типы / Н. А. Панина // Значение и смысл речевых образований. Межвуз. тем. сб. / Калинин. гос. ун-т; отв. ред. И. П. Сусов. – Калинин, 1979. – С. 48–59.

N. V. CHAIKA

THE TEMPORAL SPECIFICATION IN THE ELLIPTIC CONSTRUCTIONS

Summary

The article is devoted to the one of urgent problems that is the semantic organization of constructions with verb ellipsis. The semantic organization of constructions with verb ellipsis has been considered as the quantitative and qualitative composition of components of the semantic structure. The kinds of octants (A_1 , A_2 , A_3) and their functional realization have been analyzed in details.

The secondary predication in elliptic constructions are realized with help of the octant and circumstant complex.

The grammatical specification cannot be expressed by predicative means by reason of the absence of the verb. The named meaning could be expressed with help of particles and syntactic parallelism only.

Also the consideration has been given to the semantic specification of elliptic constructions came to be with help of multilevel units, i. e. intrasyntagmatic, syntactic, super syntactic.